

Lucylla Pszczołowska

Miroslav Červenka (5 listopada 1932 -
19 listopada 2005)

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 97/3, 255-259

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

IV. K R O N I K A

Z M A R L I

Pamiętnik Literacki XCVII, 2006, z. 3
PL ISSN 0031-0514

MIROSLAV ČERVENKA (5 listopada 1932 – 19 listopada 2005)

Miroslav Červenka – uczonego, poeta i krytyk literacki, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli tzw. drugiej generacji Czeskiej Szkoły Strukturalnej – był od czterdziestu kilku lat naszym kolegą, przyjacielem i wieloletnim bliskim współpracownikiem. Poznaliśmy go na początku lat sześćdziesiątych, kiedy jako pracownik Instytutu Literatury Czeskiej, a przede wszystkim jako najbliższy uczeń Jana Mukařovskiego, towarzyszył znakomitemu teoretykowi literatury i sztuki w odwiedzinach w Instytucie Badań Literackich. W lutym 1963 przyjechał do Torunia na Konferencję Młodych Pracowników Teorii Literatury; w sierpniu tego samego roku spotkaliśmy się z nim na Międzynarodowym Kongresie Sławistów w Sofii. W roku 1964 na zaproszenie Marii Renaty Mayenowej wziął udział w odbywającej się w Warszawie konferencji międzynarodowej poświęconej problematyce metryki słowiańskiej i ogólnej – i odtąd stał się coraz częstszym gościem w Instytucie. Miał już wtedy za sobą kilkuletnią współpracę – w drugiej połowie lat pięćdziesiątych – z czasopismem „Květen”, gdzie publikował artykuły krytyczno-literackie i wiersze; za zwalczanie dogmatyzmu w nauce o literaturze pismo to zostało w 1959 r. zamknięte. W roku 1962 Červenka obronił pisaną pod kierunkiem Mukařovskiego pracę doktorską, która ukazała się drukiem pt. *Český volný verš devadesátých let*; szczególnie cenne są tu interpretacje utworów kształtowanych tzw. wierszem uwolnionym, wprowadzonym przez symbolistów. Wkrótce potem opublikował zbiór studiów o poezji przełomu w. XIX i XX: *Symboly, písně, mýty*.

Do Polski przyciągała Mirka Červenkę atmosfera swobodnego uprawiania humanistyki, tak różna od sytuacji panującej w jego kraju. W Warszawie poznał wielkie postacie światowej sławistyki – przybywających ze Stanów Romana Jakobsona i Kirięła Taranowskiego, z którymi w swoim kraju nie mógłby się wtedy spotkać; Jakobson, współtwórca i wiceprzewodniczący słynnego Praskiego Koła Lingwistycznego w latach dwudziestych i trzydziestych, był wówczas wyklęty przez reżim. I właśnie w Warszawie, z okazji wspomnianej już Konferencji Metryki, rozpoczęły się narady nad zainicjowanym przez Mayenową projektem stworzenia w Instytucie Badań Literackich ośrodka badań porównawczych nad wierszem poszczególnych literatur słowiańskich. W naradach tych wzięli wówczas udział, oprócz Mayenowej, Maria Dłuska oraz Jakobson i Taranowski, a z młodszych wersologów – Miroslav Červenka, Zdzisława Kopczyńska i Lucylla Pszczołowska. Celem badań miało być ustalenie, jakie możliwości i ograniczenia realizacji mają te same formy wierszowe w różnych językach słowiańskich, i w związku z tym określenie wartości stylistycznych, jakimi te formy rozporządzają. Badania te miały również przynieść wiedzę

o roli wiersza w tradycji literackiej i w procesie historycznoliterackim. Rozmowy o tym projekcie kontynuowane były w trakcie kilku następnych pobytów Jakobsona w Warszawie – i pod koniec 1967 r. powstał i rozpoczął prace jakby załóżek późniejszego międzynarodowego zespołu badaczy słowiańskiej metryki porównawczej, na razie tylko polsko-czeski. W jego skład wchodził Kopczyńska i Pszczołowska oraz Červenka i Květa Sgallowá, czyli uczniowie Marii Dłuskiej i Jana Mukařovskiego – twórców nowoczesnych koncepcji nauki o wierszu.

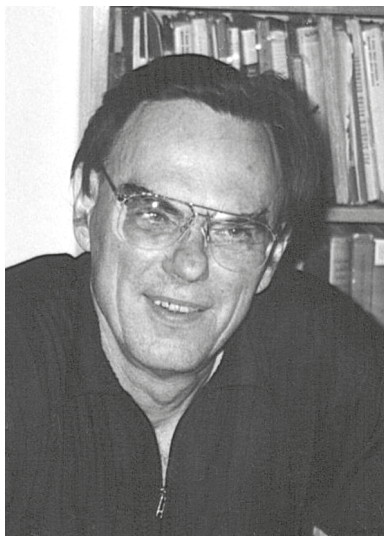
W parę miesięcy później wybuchła „Praska Wiosna”. Powstawały coraz to nowe instytucje naukowe i społeczne, przygotowywano wydanie mnóstwa zakazanych dotąd książek. Mirek rzucił się z entuzjazmem do prac organizacyjnych i edytorskich, publikował własne wiersze i artykuły, opracowywał komentarze. Spędziłam wtedy kilka majowych dni w Pradze – pamiętam go pełnego nadziei i dumnego ze swoich rodaków. Ale przyszedł sierpień i wolność się skończyła, a rozpoczął się długi okres neostalinizmu, zwany przez władze normalizacją. Nowe instytucje i stowarzyszenia zlikwidowano, nowe książki nie doczekały się publikacji. Červenka zdażył jeszcze zrobić habilitację na Uniwersytecie Karola, ale jego rozprawa *Významová výstavba literárního díla* (Struktura znaczeniowa dzieła literackiego) ukazała się drukiem dopiero w r. 1978, i to w przekładzie niemieckim; w kraju – w samizdacie w r. 1989, na wydanie zaś „oficjalne” w Czechosłowacji musiała czekać do 1992 roku.

Bardziej dotkliwe represje zaczęły się nie od razu. Docent Červenka pozostał jeszcze przeszło dwa lata pracownikiem Instytutu Literatury Czeskiej i był nawet w tym czasie nadal redaktorem dwumiesięcznika „Česká Literatura”. Ale w 1971 r. wyrzucono go z Instytutu i z czasopisma. Został jednocześnie skazany na śmierć cywilną: nie wolno go było nikomu zatrudnić jako pracownika naukowego, a jego książki i tomiki poetyckie wycofano z bibliotek. O publikowaniu czegokolwiek w Czechosłowacji nie było oczywiście mowy. Przez jakiś czas tłumaczył wiersze i prozę, wydając je pod cudzymi nazwiskami, ale zarobek był z tego marny. Musiał więc szukać stałej pracy; przyjęto go – na szczęście, jak się okazało – do państwowej firmy zajmującej się budową dróg i mostów „Pragoprojekt” w charakterze bibliotekarza technicznego i archiwisty. W kierownictwie tej firmy byli ludzie wiedzący, kim jest Červenka, i starający się złagodzić mu sytuację wygnania, pewną część czasu tam spędzanego mógł więc poświęcać własnej pracy. Mógł też wyjeżdżać do Warszawy na doroczne konferencje robocze naszego zespołu badaczy słowiańskiej metryki porównawczej, który w tym czasie powiększył się o kolegów z Rosji, Bułgarii, Jugosławii, Słowenii (później także z Ukrainy).

Raz tylko przyjazd Mirka do Warszawy o mało co nie został uniemożliwiony, i to z winy „strony polskiej”. W roku 1985 ówczesny dyrektor, a raczej komisarz Instytutu Badań Literackich, Witold Nawrocki, polonista i bohemista (!), odmówił złożenia podpisu na zaproszeniu dla Červenki, twierdząc, że „nie możemy obrażać zaprzyjaźnionego mocarstwa”. Ten pompatyczny idiotyzm stał się wkrótce naszym żartem; ale Mirka trzeba było przecieżyć sprowadzić do Warszawy. Z pomocą przyszedł wtedy mój mąż, który jako redaktor czasopisma „Zagadnienia Naukoznawstwa” dysponował rzeczą niesłychanie cenną: pieczętą. Mirek otrzymał więc zaproszenie na międzynarodową konferencję interdyscyplinarną, w której „udział doc. Červenki będzie bardzo pożądanym” itd. A porządni ludzie z kierownictwa „Pra-

goprojektu” po przeczytaniu tego „dokumentu” pozytywnie zaopiniowali jego starania o paszport i wizę.

Oprócz uczestniczenia w naradach, dyskusjach, planach, których nieraz był inicjatorem, Mirek Červenka mógł u nas publikować pod własnym nazwiskiem rezultaty swoich badań i co chyba równie ważne – miał tu środowisko naukowe. W przedmowie do ostatniej, jeszcze nie opublikowanej książki *Česká přizvučná metra* (Czeskie wiersze sylabotoniczne), wspominając źródła, z których czerpał inspiracje do swojej twórczości naukowej, tak pisał o roli tego środowiska:

Miroslav Červenka

Zespół naukowy słowiańskiej metryki porównawczej ukształtowany przez M. R. Maye-nową i L. Pszczołowską w Instytucie Badań Literackich PAN w Warszawie dawał mi zadania i bodźce metodologiczne, które kierowały moimi wysiłkami, trzymały mnie przy nich w długim okresie normalizacyjnych zakazów i banicji; wpołyły mi etykę ciężkiej pracy badawczej, która pozostaje wieczna i nie obawia się żadnych trudności.

Myśl o tym, że dla Mirka praca w naszym zespole była ważna i potrzebna, jest dzisiaj jakąś pociechą. Ale trzeba też przypomnieć, że pionierskie przedsięwzięcie zespołowe noszące nazwę słowiańskiej metryki porównawczej zawdzięcza wiele właśnie Mirkowi Července. Jego rozległa wiedza w dziedzinie teorii literatury, teorii i historii wiersza, językoznawstwa ogólnego, jego umiejętność analizowania struktur wersyfikacyjnych i syntetyzowania wyników tych analiz, zdolność do szybkiego obejmowania pamięcią różnojęzycznych tekstów, wreszcie szybki refleks i pomysłowość stanowiły ogromną pomoc nie tylko w tworzeniu programów badawczych dla zespołu i w opracowywaniu metod ich realizowania. W każdym z opublikowanych dotąd ośmiu tomów naszej serii¹ Mirek Červenka jest autorem

¹ „Słowiańska Metryka Porównawcza”: 1. *Słownik rytmiczny i sposoby jego wykorzystania*. Wrocław 1978; 2. *Organizacja składniowa*. Wrocław 1984; 3. *Semantyka form wierszowych*. Wro-

czy współautorem – razem z Květą Sgallovą – rozdziału o wierszu czeskim, a ponadto niemal w każdym uczestniczy jako współautor pisanego wspólnie ze mną rozdziału ostatniego (tłumaczonego w całości na angielski), który zawiera porównania wyników badań osiągniętych w zakresie poszczególnych wersyfikacji narodowych oraz dające się wysnuć z tych porównań wnioski istotne dla charakterystyki wiersza słowiańskiego. Do niektórych tomów pisaliśmy też razem partie wstępne, przedstawiające konkretne problemy i metody badawcze. Imponująca pracowitość i dokładność, a przy tym umiejętność jasnego i przejrzystego wykładu skomplikowanych nieraz zagadnień sprawiały, że „rozdziały czeskie” stały się wzorem dla innych członków zespołu. Wzorem też była sama postawa Mirka wobec pracy, jego odpowiedzialność i punktualność w dotrzymywaniu terminów – cechy tak cenne w zespołowych badaniach.

W latach siedemdziesiątych zaczął w Pradze działać samizdat, a w drugiej połowie lat osiemdziesiątych – „wieczorny uniwersytet podziemny”, obejmujący wykłady i seminaria z zakresu historii i bohemistyki. Červenka był jednym z inicjatorów i uczestników obu tych przedsięwzięć: jako współwydawca i współpracownik – razem z Vaclavem Havlem i innymi pisarzami – periodyku literackiego „Obsah” i prowadzący (we własnym mieszkaniu) zajęcia uniwersyteckie z teorii i historii czeskiej wersyfikacji oraz analizy i interpretacje struktury wierszowej utworów poetyckich. Tłumaczył również i publikował w tym czasie wiersze Miłosza, Herberta, Krynickiego, Puszkina, Zabołockiego, poetów słowackich. Pisał też wiersze własne; szczególnie wysoko ceniony jest przez krytyków powstały wtedy tomik *Strojopisná trilogie* (Trylogia na maszynie do pisania; w takiej postaci – przebitek maszynowych – rozpowszechniane były czeskie publikacje podziemne).

W roku 1990 Červenka wrócił do instytutu akademickiego i objął znów stanowisko redaktora naczelnego „Českiej Literatury”. Uczestniczył w reaktywowaniu Praskiego Koła Lingwistycznego, które wybrało go na zastępcę przewodniczącego. W roku 1994 otrzymał stopień i tytuł profesora w katedrze literatury czeskiej Uniwersytetu Karola; przez kilka lat był kierownikiem tej katedry. Przez całe swoje życie twórczy i czynny, w ciągu tych 15 lat, które dano mu było przeżyć w warunkach wolności, osiągnął chyba swoje apogeum. Wykładał i prowadził seminaria, kontynuował – w złych czasach planowaną, rozpoczynaną i zakazywaną – działalność edytorską: wydał tłumaczone przez siebie prace Jakobsona, opublikował dwa tomy studiów Mukařovskiego (razem z Milanem Jankovičem), poezje Machy, Tomana, Bezruča i Březiny z komentarzem. Swoje dawniejsze artykuły naukowe, które ukazały się w przekładach w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych za granicą, oraz szereg nowych prac z dziedziny poetyki teoretycznej i historycznej wydał w dwóch zbiorach: *Styl a význam* (Styl i znaczenie) i *Obléhání zevnitř* (Obleganie z zewnątrz). Opublikował też cztery tomiki studiów o teorii wiersza pod wspólnym tytułem *Z večerní školy versologie* (t. 3 zawiera prace pisane razem z Květą Sgallovą).

Nie zaniedbywał przy tym Mirek współpracy z naszym „słowiańsko-metrycznym” zespołem. Dla projektowanego tomu 6 wystarczył się nawet o pierwszy i jedy-

claw 1988; 4. *Wiersz przekładu. Mickiewicz i Puszkina*. Wrocław 1992; 5. *Sonet*. Warszawa 1993; 6. *Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowiańskich*. Warszawa 1995; 7. *Wiersz wolny. Geneza i ewolucja do roku 1939*. Warszawa 1998; 8. *Krótkie rodzime rozmiary wierszowe*. Warszawa 2004.

ny w czasie tych badań grant z Uniwersytetu Europejskiego. A wspólna praca nad tomem 7 zachęciła go do napisania świetnej książki, ciekawej i bogatej w rozważania teoretyczne i interpretacje: *Dějiny českého volného verše*, która ukazała się w 2001 roku. W wydanym w rok później opasłym tomie *Pohledy zblízka: zvuk, význam, obraz. Poetika literárního díla 20. století* czworga autorów: Červenki, Jankoviča, Kubinovej i Langerovej, napisał rozdziały o instrumentacji głoskowej, o przemianach wiersza wolnego w XX wieku i o dekanonizacji rymu.

Następną, szeroko zakrojoną pracą, jaką podjął Mirek już po przejściu na emeryturę, była wspomniana tu dwuczęściowa monografia *Česká přízvukná metra*, mająca objąć rezultaty wieloletnich badań i przemyśleń teoretycznych, a zarazem – dzieje czeskiego sylabotonizmu. Mówił o niej jako o swoim „dziele życia”. Ale życia starczyło tylko na ukończenie pierwszej części. Zawiera ona charakterystykę struktury prozodyjnej czeskiego wiersza sylabotonicznego oraz analizy i interpretacje jego różnych postaci rytmicznych. Autor wprowadził też tutaj pojęcie stylu rytmicznego i opisał jego parametry. Druga część, której tematem są źródła i ewolucja głównych czeskich wzorców metrycznych, rola metrum w strukturze znaczeniowej utworu poetyckiego, jego funkcje w odniesieniu do gatunków literackich i stylów indywidualnych – pozostała w rękopisie i notatkach. Przyjaciele, Květa Sgallóva i Jiří Holy, przygotowali już tę część do druku².

Lucylla Pszczołowska

² Obie części książki mają się ukazać w grudniu 2006 w jednym tomie, pod zmienionym tytułem: *Kapitoly o českém verši*.